

نقش‌های زنان و مردان در کتابهای فارسی دوره ابتدایی

The Role of Men and Women in Elementary-School Farsi Textbooks

Mohammad Noorian, PhD

Islamic Azad University
South Tehran Branch

دکتر محمد نوریان

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران جنوب

Abstract

The content of textbooks can be highly influential in shaping children's views, attitudes, and values. This study examined the portrayal of women and men in the Farsi textbooks used in grades one to four. The results of a content analysis revealed that respectively: a) 262 and 129 positive values were attributed to men and women, b) 1266 and 504 sentences included concepts about men and women. In addition, these concepts conveyed a more positive attitude towards men than towards women. It can be concluded that elementary-school Farsi textbooks promote dissimilar attitudes towards men and women in children, which is more in favour of men as compared to women.

Key words : textbook, curriculum, content analysis.

چکیده

محتوای کتابهای درسی می‌تواند در شکل‌گیری دیدگاهها، بازخوردها و ارزشهای کودکان به شدت مؤثر باشد. این بررسی به منظور به تصویر کشیدن نقش زنان و مردان در کتابهای فارسی اول تا چهارم انجام شد. نتایج تحلیل محتوا نشان داد که: الف) ۲۶۲ ارزش مثبت به مردان و ۱۲۹ ارزش مثبت به زنان نسبت داده شده بودند، ب) ۱۲۶۶ و ۵۰۴ جمله به ترتیب مشتمل بر مفاهیمی درباره مردان و زنان بودند. افزون بر آن، این مفاهیم بازخورد مثبت‌تری را نسبت به مردان در مقایسه با زنان ایجاد می‌کردند. می‌توان نتیجه گرفت که کتابهای فارسی دوره ابتدایی بازخوردهای متفاوتی در کودکان، نسبت به مردان و زنان ایجاد می‌کنند و این بازخورد نسبت به مردان مثبت‌تر از زنان است.

واژه‌های کلیدی : کتاب درسی، برنامه درسی، تحلیل محتوا.

Contact information email : mnourian2001@yahoo.com

مقدمه

تفاوتهای فردی در زمینه دریافت، سازماندهی، تحلیل، یادآوری اطلاعات و تجربه‌ها، مبنای اساسی یادگیری است. امروزه این نوع فرایند یادگیری را که در پهنه روانشناسی شناختی مطرح است، از طریق ارتباط با یادگیرنده به دست می‌آورند. این ارتباط شناختی در قلمرو آموزش و پرورش هنگامی ایجاد می‌شود که بین عوامل ارتباطی آن، یعنی معلم و شاگرد از طریق رسانه‌های آموزشی، انتقال آموزش میسر شود، در همین راستا کتاب درسی مهمترین و پرکاربردترین رسانه آموزشی است که در نظامهای آموزش و پرورش کشورهای جهان مورد استفاده قرار می‌گیرد. این رسانه آموزشی در کشورهایی که نظام متمرکزی دارند (و به آنها اصطلاحاً نظامهای آموزشی متمرکز می‌گویند) نقش اساسی‌تری ایفا می‌کند. در واقع رسانه‌های آموزشی، وسایل ارتباطی فرایند یادگیری‌اند، به همین دلیل گانیه^۱ (نقل از نوریان، ۱۳۷۹) معتقد است که شروع و تحقق یادگیری اغلب به وسیله ارتباط با یادگیرنده انجام می‌پذیرد و این ارتباط از طریق تجهیزات و خط‌مشی‌های همراه با آن که به صورت عمومی رسانه نامیده می‌شود، شکل می‌گیرد.

با این تعریف رسانه آموزشی طیف وسیعی از ابزارها، تجهیزات و نیروی انسانی را در بر می‌گیرد مانند: معلم، کتاب درسی، فیلم، اسلاید و ... که البته مهمترین و پرکاربردترین آنها کتاب درسی است، به گونه‌ای که در کشورهایی شبیه ایران کتاب درسی حتی نقش جهت‌دهی به فعالیتهای معلم را نیز ایفا می‌کند «به طوری که اکثر معلمان و محصلان کتاب درسی هر ماده درسی را برنامه همان درس می‌دانند و بندرت دیده شده است که یک معلم برای آگاهی از محتوای برنامه درسی به خود آن مراجعه نماید» (فردانش، ۱۳۷۵ نقل از نوریان، ۱۳۷۹).

از سوی دیگر، کتاب درسی هر درس با توجه به ساختار، نوع سازمان‌دهی آن رشته، اهمیت و ضرورت موضوع، نیازها و ویژگیهای سنی، روانی، عاطفی و ... فراگیران دارای ویژگیهای خاصی است (دال، ۱۹۸۶). در

همین راستا یکی از مهمترین درسها در نظامهای آموزش و پرورش جهان، آموزش زبان ملی است که در کشورهایی مانند کشور ایران که دارای مردمی چند فرهنگی^۲ است این آموزش برای برخی از کودکان به عنوان آموزش زبان اول و برای برخی دیگر به عنوان آموزش زبان دوم مطرح است. به همین دلیل در کشور ایران نیز فعالیتهای گوناگونی در زمینه کارشناسی، طراحی، تدوین و تألیف کتابهای درسی فارسی خصوصاً در دوره ابتدایی صورت گرفته که نزدیکترین آن به سال ۱۳۴۴ برمی‌گردد (نوریان، ۱۳۸۲). بعد از آن، اقداماتی برای تغییر و اصلاح اساسی برنامه فارسی دوره ابتدایی، هر چند مباحث کارشناسی متعددی از طرف صاحب‌نظران مطرح شدند و برخی اصلاحهای موردی نیز صورت گرفت، به عمل نیامد تا بالاخره در سال تحصیلی ۷۹-۷۸ دو کتاب درسی فارسی از طرف دو دفتر سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی برای اجرای آزمایشی وارد نظام آموزش و پرورش کشور شد و بعد از طی مرحله آزمایشی نهایتاً کتابهای فارسی دفتر تألیف انتخاب و در سال تحصیلی ۸۲-۱۳۸۱ به طور تقریباً فراگیر وارد مرحله اجرا شد (شریفی، ۱۳۷۶). این در حالی بود که در سال تحصیلی ۸۲-۸۱ تعداد ۱۲۹۹۸۰۶ کودک کلاس اول ابتدایی وارد سیستم آموزش ابتدایی کشور شدند و تدوین و طراحی برنامه درسی برای چنین جمعیت دانش‌آموزی که قرار بود در سالهای بعد نیز به کلاسهای بالاتر وارد شوند کاری بزرگ و بارز به حساب می‌آمد. بنابراین از یکسو، اهمیت زبان‌آموزی در دوره ابتدایی و از سوی دیگر، خیل عظیم مخاطبان برنامه، تحقیق و بررسی فراوانی را می‌طلبید و شایسته بود که مسؤولان آموزش و پرورش کشور قبل از آنکه کتابهای درسی وارد مرحله تولید انبوه شوند با استفاده از روشهای مختلف پژوهشی نسبت به کارآیی برنامه‌ها، اطمینان کامل کسب کنند و در صورت نیاز اقدامهای اصلاحی را در رابطه با آن مبذول دارند. یکی از ابعادی که باید مورد توجه قرار می‌گرفت، بررسی ارتباط منطقی بین هدفها، روی‌آوردها، اصول، محتوا و رسانه‌های مکتوب و غیرمکتوبی بود که به منظور

1. Gagne, R.

2. multicultural

کتابهای فارسی سال اول تا چهارم دوره ابتدایی
مشابه‌اند؟

روش

این تحقیق از نوع پژوهشهای توصیفی است و روش آن، روش تحلیل محتواست. واحد محتوا مفهوم و جمله بوده و مقوله‌بندی آن به صورت انباشتی^۱ است، در این روش مقوله‌ها از قبل تعیین نمی‌شوند بلکه با توجه به پرسشهای پژوهش و ویژگیهای جامعه آماری و در حین اجرا مشخص می‌گردند (هولستی، ۱۳۷۳ / ۱۹۹۰).

جامعه آماری تحقیق، متن نوشتاری دروس و روانخوانیهای کتابهای فارسی پایه‌های اول تا چهارم دوره ابتدایی تألیف سال ۱۳۸۱ است، بنابراین نمونه‌گیری انجام نگرفته و کل جامعه سرشماری شده است. اطلاعات مورد نظر با استفاده از جدولهای محقق ساخته، کدگذاری و طبقه‌بندی شدند. جدولها از دو طبقه اصلی با عنوان «مرد» و «زن» و هر طبقه اصلی از دو طبقه فرعی با عنوان «مفاهیم و جمله‌ها» تشکیل شده‌اند. به منظور کدگذاری و طبقه‌بندی اطلاعات، هر فعل و یا صفت بر اساس بار ارزشی‌ای که به زن و یا مرد نسبت داده شده، کدگذاری شده است و در طبقه مرتبط با آن (مفاهیم) ثبت شده است. واحد زمینه در این مورد پاراگراف (بند) است و جمله‌های در بردارنده مفاهیم مذکور پس از شمارش در طبقه جمله‌ها ثبت شده‌اند.

برای آشنایی با چگونگی کدگذاری مفاهیم و جمله‌ها، نمونه‌ای از آنها ذکر می‌شود:

پی بردن به اشتباه: «امین که از خجالت سرش را پایین انداخته بود گفت: من از بچه‌ها معذرت می‌خواهم و قول می‌دهم...»، فارسی سوم، ص ۱۴
سپاسگزاری: «مادرم با آن پارچه چادر نماز قشنگی برای من دوخت، من از او تشکر کردم»، فارسی اول، ص ۸۲

علاقه‌مندی به مطالعه: «مریم به کمک مادرش کتاب شعر و مینا هم کتاب داستان انتخاب کرد. آنها کنار بچه‌های دیگر نشستند و در سکوت مشغول مطالعه

تحقق هدفها، تدوین و سازماندهی می‌شدند (هس، ۱۹۸۷).
خوشبختانه در سالهای اخیر تألیف کتابهای درسی منوط به تدوین راهنمای برنامه درسی آن درس است. راهنمای برنامه درسی معمولاً شامل هدفها، روی‌آوردها، اصول، محتوا و روشهای ارزشیابی‌ای است که باید در تألیف، اساس کار مؤلفان قرار گیرند. در همین راستا راهنمای برنامه درسی زبان‌آموزی دوره ابتدایی تدوین شده دارای ۲۴ اصل بود، که در این تحقیق اصل ۱۲ مورد توجه قرار گرفته است. در اصل ۱۲ آمده است: به نقش سازنده زن و مرد به طور مناسب و متناسب در برنامه توجه شود (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۷۷).

این تحقیق بر آن است تا چگونگی رعایت این اصل را در متن نوشتاری دروس کتابهای فارسی دوره ابتدایی مورد تحلیل قرار دهد. پژوهشهایی چند در قلمروهای مرتبط با این موضوع انجام شده‌اند، که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

شهبازی (۱۳۷۳) کتابهای درسی فارسی و تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی را از نظر انطباق با هدفهای راهنمایی شغلی، مورد تحلیل قرار داده است و به این نتیجه دست یافته که ۷۰٪ مشاغل مطرح شده در این کتابها، به حرفه‌های مردانه و فقط ۳۰٪ به حرفه‌های زنانه اختصاص یافته‌اند. حسینی‌نسب (۱۳۷۳) با تحلیل محتوای کتابهای فارسی و ریاضی دوره ابتدایی، نتیجه گرفته که در تصاویر کتاب فارسی سال اول اغلب جنس مذکر فعال است. همچنین مشاغل جنس مذکر دارای فراوانی و تنوع بیشتری هستند.

هدف پژوهش حاضر، بررسی محتوای کتابهای فارسی سالهای اول تا چهارم دوره ابتدایی براساس چگونگی به تصویر کشیدن نقش زنان و مردان است که بدین منظور دو پرسش زیر مطرح شده است:

۱. چه اعمال و صفت‌هایی در کتابهای درسی فارسی سال اول تا چهارم دوره ابتدایی به زنان و یا مردان نسبت داده شده‌اند.
۲. آیا اعمال و صفت‌های منتسب به زنان و مردان در

منفی و صفتها و افعال ممدوح مانند درستکاری و متانت .... به عنوان صفتها و افعال مثبت در نظر گرفته شد. با توجه به اینکه در این پژوهش از روش توصیفی و تحلیل محتوا استفاده شده و روش نمونه‌گیری تحقیق نیز از نوع سرشماری است، بررسی داده‌ها با استفاده از روشهای متداول آمار توصیفی مانند تعیین فراوانی و درصد هر طبقه و جدولهای توزیع فراوانی و درصد صورت گرفت.

یافته‌ها

با استفاده از روش مقوله‌بندی انباشتنی و با توجه به فراوانی هر طبقه محتوای مورد بررسی در هر کتاب کدگذاری، شمارش و طبقه‌بندی شد که به شرح زیر ارائه می‌شود.

۱) کتاب فارسی پایه اول ابتدایی

مفاهیمی دارای بار ارزشی نسبت داده شده به زنان و مردان در کتاب سال اول در هشت طبقه (جدول ۱) قرار داده شد.

همانگونه که در جدول یک منعکس شده مفاهیم به کار رفته برای زنان و مردان در کتاب پایه اول ۳۲ مفهوم است که در قالب ۶۳ جمله بیان شده است. ۵۹/۴٪ از مفاهیم و ۶۳/۵٪ از جمله‌ها برای مردان و ۴۰/۶٪ از مفاهیم و ۳۶/۵٪ از جمله‌ها برای زنان به کار رفته است.

در حالی که مفهوم ایمان به خدا و انجام فرایض دینی در قالب ۷ مفهوم و ۱۴ جمله برای مردان به کار رفته، مفاهیم علاقه‌مندی به مطالعه، اهمیت‌دادن به حفظ محیط زیست و سپاسگزاری برای زنان مطرح شده‌اند، همچنین مفهوم مهربانی کردن با توزیع ۷۵٪ برای مردان و ۲۵٪ برای زنان و کمک و همفکری با ۲۵٪ برای مردان و ۷۵٪ برای زنان آورده شده است.

۲) کتاب فارسی پایه دوم ابتدایی

مفاهیم دارای بار ارزشی نسبت داده شده به زنان و مردان در کتاب سال دوم در یازده طبقه (جدول ۲) قرار گرفت.

براساس محتوای جدول ۲ از مجموع ۶۹ مفهوم که

شدند»، فارسی سوم، ص ۲۰
متفرقه مثبت : «مینا به مادر مریم گفت : من قبلاً از مادرم اجازه گرفته‌ام»، فارسی سوم، ص ۲۰
به کارگیری هوش : «و گفت : آفرین پسر تو خیلی باهوشی» فارسی سوم، ص ۵۶
مهربانی کردن : «پدربزرگ مرد مهربانی بود»، فارسی دوم، ص ۷۷
علاقه‌مندی به علم و دانش : «نخستین هواپیما را هم دو برادر به نام ویلبر و ارویل رایت ساختند»، فارسی سوم، ص ۷۰

ایمان به خدا و انجام فرایض دینی : «نیکو گفت : مادر جان، یادت نرود صبح زود مرا بیدار کن تا با شما نماز بخوانم»، فارسی سوم، ص ۹۷
ارزنده‌سازی هنر : «سعدی اهل شیراز بود ... از خاطراتش، حکایتها و شعرها نوشت»

به منظور تعیین اعتبار ابزار اندازه‌گیری، محتوا در دو نوبت با فاصله دو ماه، کدگذاری و در جدولها ثبت شد و نتایج مستقل به دست آمده با هم مقایسه شدند. سپس مواردی که در هر دو مرحله یکسان و مشابه بودند کنار گذاشته شدند و آنگاه مواردی که دارای اختلاف بودند مورد بازبینی قرار گرفتند و بعد از برطرف کردن اشکال و حصول اطمینان از صحت آنها نتایج حاصل در جدولهای نهایی ثبت شدند.

تصریح اسم مؤنث و یا مذکر، همچنین کلمه دختر، پسر، آقا و خانم در متن برای کدگذاری الزامی در نظر گرفته شد، بنابراین تصاویر و یا مفاهیم کلی که امکان استنباط جنس را فراهم نمی‌کردند، مورد شمارش قرار نگرفتند. برای مثال در درس پنجم کتاب سوم ۵ خط اول که جنس آموزگار مشخص نیست، در نظر گرفته نشد.

در مواردی که فراوانی یک طبقه بسیار کم بود با طبقه مشابه ادغام و تحت عنوان متفرقه مثبت و یا متفرقه منفی طبقه‌بندی شد. همچنین به منظور تعیین مثبت و منفی بودن صفتها و افعال از شیوه متداول علمای علم اخلاق استفاده شد، بدین صورت که صفتها و افعال مذموم مانند حسد ... به عنوان صفتها و افعال

جدول ۱: توزیع فراوانی و درصد مفاهیم دارای بار ارزشی مربوط به زنان و مردان در کتاب فارسی پایه اول

ردیف	مفاهیم	مرد		زن		مجموع	
		مفهوم	جمله	مفهوم	جمله	مفهوم	جمله
۱	ایمان به خدا و انجام فرایض دینی	۷	۱۴	۷	۱۴	۱۴	۷
۲	مهربانی کردن	۶	۱۲	۲	۱۴/۲۹	۸	۱۰۰
۳	کمک و همفکری	۲	۴	۶	۱۵	۸	۱۹
۴	علاقه مندی به مطالعه	۲۵	۲۱	۷۵	۷۸/۹۵	۱۰۰	۱۰۰
۵	اهمیت دادن به حفظ محیط زیست	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۶	سپاسگزاری	۲	۶	۲	۳	۴	۹
۷	متفرقه مثبت	۵۰	۶۶/۶۷	۵۰	۳۳/۳۳	۱۰۰	۱۰۰
۸	متفرقه منفی	۲	۴	۲	۴	۴	۴
جمع		۵۹/۴	۶۳/۵	۴۰/۶	۳۶/۵	۱۰۰	۱۰۰

جدول ۲: توزیع فراوانی و درصد مفاهیم دارای بار ارزشی مربوط به زنان و مردان در کتاب فارسی پایه دوم

ردیف	مفاهیم	مرد		زن		مجموع	
		مفهوم	جمله	مفهوم	جمله	مفهوم	جمله
۱	اهمیت دادن به حفظ محیط زیست	۱	۲	۶	۲۳	۷	۲۵
۲	ایمان به خدا و انجام فرایض دینی	۱۴/۳	۸	۸۵/۷	۹۲	۱۰۰	۱۰۰
۳	مهربانی کردن	۴	۱۰	۱۳	۳۴	۱۷	۴۴
۴	کمک و همفکری	۲۳/۵	۲۲/۷	۷۶/۸	۷۷/۳	۱۰۰	۱۰۰
۵	علاقه مندی به مطالعه	۱	۲	۳	۲۲	۴	۲۴
۶	پی بردن به اشتباه	۲۵	۸/۳	۷۵	۹۱/۷	۱۰۰	۱۰۰
۷	راستگویی	۱	۶	۱	۵	۲	۱۱
۸	ارزنده سازی هنر	۷	۲۵	۷	۲۵	۷	۲۵
۹	صفت‌های ضد اخلاقی	۵	۳۰	۳	۱۶	۸	۴۶
۱۰	متفرقه مثبت	۶۲/۵	۶۵/۲	۳۷/۵	۳۴/۸	۱۰۰	۱۰۰
۱۱	متفرقه منفی	۱۰	۳۴	۳	۱۲	۱۳	۴۶
جمع		۷۶/۹	۷۳/۹۱	۲۳/۱	۲۶/۱	۱۰۰	۱۰۰

مهربانی کردن با ۷۶٪ برای زنان و صفت‌های ضد اخلاقی با ۶۲٪ و متفرقه مثبت با ۷۶٪ بیشتر برای مردان آورده شده است.

۳) کتاب فارسی پایه سوم ابتدایی

مفاهیم دارای بار ارزشی نسبت داده شده به زنان و مردان در کتاب سال سوم (جدول ۳) در پانزده طبقه قرار گرفت.

در قالب ۲۹۰ جمله آمده است، ۴۳/۵٪ از مفاهیم با ۴۰/۷٪ از جمله‌ها مربوط به مردان و ۵۶/۵٪ از مفاهیم با ۵۹/۳٪ از جمله‌ها مربوط به زنان است. مفاهیم اهمیت‌دادن به حفظ محیط‌زیست، پی‌بردن به اشتباه، راستگویی با فراوانیهای ۶، ۲ و ۱ مورد فقط برای زنان و مفهوم ارزش‌سازی هنر با ۷ مورد فراوانی فقط برای مردان آورده شده است. در همین حال، مفاهیم ایمان به خدا با ۸۵٪،

جدول ۳: توزیع فراوانی و درصد مفاهیم دارای بار ارزشی مربوط به زنان و مردان در کتاب فارسی پایه سوم

ردیف	مفاهیم	مرد		زن		مجموع	
		مفهوم	جمله	مفهوم	جمله	مفهوم	جمله
۱	اهمیت‌دادن به حفظ محیط زیست	۷	۶۱	۳	۱۰	۱۰	۷۱
۲	ایمان به خدا و انجام فرایض دینی	۲۵	۱۳/۵۶	۷۵	۸۶/۴	۱۰۰	۱۰۰
۳	مهربانی کردن	۷۰/۸	۷۲/۸۳	۲۹/۲	۲۷/۲	۱۰۰	۱۰۰
۴	کمک و همفکری	۳	۱۳	۴	۲۱	۷	۳۴
۵	علاقه‌مندی به مطالعه	۴۲/۹	۳۸/۲۴	۵۷/۱	۶۱/۸	۱۰۰	۱۰۰
۶	پی‌بردن به اشتباه	۲	۵	۲	۱۲	۴	۱۷
۷	سپاسگزاری	۵۰	۲۹/۴۱	۵۰	۷۰/۶	۱۰۰	۱۰۰
۸	ارزش‌سازی هنر	۲۰	۵۸	۴	۱۴	۲۴	۷۲
۹	به کارگیری هوش	۸۳/۳	۸۰/۵۶	۱۶/۷	۱۹/۴	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	اذیت و آزار، تهدید	۶	۳۰	۱	۹	۷	۳۹
۱۱	مسئولیت‌پذیری	۸۵/۷	۷۶/۹۲	۱۴/۳	۲۳/۱	۱۰۰	۱۰۰
۱۲	صفت‌های اخلاقی خوب	۱۱	۵۰	۱۱	۵۰	۱۱	۵۰
۱۳	فداکاری و شجاعت	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۴	صفت‌های ضد اخلاقی	۶	۳۵	۶	۳۵	۶	۳۵
۱۵	متفرقه	۲	۱۰	۲	۱۰	۲	۱۰
جمع		۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
		۲	۸	۱	۴	۳	۱۲
		۶۶/۷	۶۶/۶۷	۳۳/۳	۳۳/۳	۱۰۰	۱۰۰
		۹	۳۸	۹	۳۸	۹	۳۸
		۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
		۵	۳۲	۶	۵۲	۱۱	۸۴
		۴۵/۵	۳۸/۱۸	۵۴/۵	۶۱/۹	۱۰۰	۱۰۰
		۳	۱۳	۷	۲۷	۱۰	۴۰
		۳۰	۳۲/۵	۷۰	۶۷/۵	۱۰۰	۱۰۰
		۹۵	۴۲۸	۴۴	۲۳۷	۱۳۹	۶۶۵
		۶۸/۳	۶۴/۴	۳۱/۷	۳۵/۶	۱۰۰	۱۰۰

۶۸/۳٪ از مفاهیم و ۶۴/۴٪ از جمله‌ها در رابطه با مردان و ۳۱/۷٪ از مفاهیم و ۳۵/۶٪ از جمله‌ها در رابطه با زنان آورده شده است.

براساس اطلاعات مندرج در جدول ۳، ۱۳۹ مفهوم مثبت و منفی در قالب ۶۶۵ جمله در رابطه با مردان و زنان در متن دروس کتاب فارسی پایه سوم ابتدایی آورده شده است.

جدول ۴: توزیع فراوانی و درصد مفاهیم دارای بار ارزشی مربوط به زنان و مردان در کتاب فارسی پایه چهارم

ردیف	مفاهیم	مرد		زن		مجموع	
		مفهوم	جمله	مفهوم	جمله	مفهوم	جمله
۱	ایمان به خدا و انجام فرایض دینی	۱۵	۷۴	۳	۱۴	۱۸	۸۸
		۸۳/۳	۸۴/۱	۱۶/۷	۱۵/۹	۱۰۰	۱۰۰
۲	مهربانی کردن	۲۰	۷۱	۲	۱۲	۲۲	۸۳
		۹۰/۹	۸۵/۵	۹/۱	۱۴/۵	۱۰۰	۱۰۰
۳	کمک و همفکری	۹	۵۵			۹	۵۵
		۱۰۰	۱۰۰			۱۰۰	۱۰۰
۴	علاقه‌مندی به مطالعه	۲	۶	۳	۷	۵	۱۳
		۴۰	۴۶/۲	۶۰	۵۳/۸	۱۰۰	۱۰۰
۵	پی‌بردن به اشتباه	۳	۱۲			۳	۱۲
		۱۰۰	۱۰۰			۱۰۰	۱۰۰
۶	صفات پهلوانی	۹	۳۲	۶	۱۴	۱۵	۴۶
		۶۰	۶۹/۶	۴۰	۳۰/۴	۱۰۰	۱۰۰
۷	ارزنده‌سازی هنر	۱	۴			۱	۴
		۱۰۰	۱۰۰			۱۰۰	۱۰۰
۸	مسئولیت‌پذیری	۲	۱۱	۲	۹	۴	۲۰
		۵۰	۵۵	۵۰	۴۵	۱۰۰	۱۰۰
۹	سپاسگزاری	۲	۲			۲	۲
		۱۰۰	۱۰۰			۱۰۰	۱۰۰
۱۰	علاقه‌مندی به علم و دانش	۹	۸۳	۱	۴	۱۰	۸۷
		۹۰	۹۵/۴	۱۰	۴/۶	۱۰۰	۱۰۰
۱۱	به‌کارگیری هوش	۵	۵۰	۳	۱۰	۸	۶۰
		۶۲/۵	۸۳/۳	۳۷/۵	۱۶/۷	۱۰۰	۱۰۰
۱۲	صفت‌های ضد اخلاقی	۶	۳۹			۶	۳۹
		۱۰۰	۱۰۰			۱۰۰	۱۰۰
۱۳	صفت‌های اخلاقی خوب	۱۲	۵۷	۴	۴	۱۶	۶۱
		۷۵	۹۳/۴	۲۵	۶/۶	۱۰۰	۱۰۰
۱۴	انتخاب راه حل غلط	۹	۸۸			۹	۸۸
		۱۰۰	۱۰۰			۱۰۰	۱۰۰
۱۵	متفرقه مثبت	۶	۱۸	۲	۲	۸	۲۰
		۷۵	۹۰	۲۵	۱۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۶	متفرقه منفی	۸	۱۱۳	۷	۳۴	۱۵	۱۴۷
		۵۳/۳	۷۶/۹	۴۶/۷	۲۳/۱	۱۰۰	۱۰۰
		۱۱۸	۷۱۵	۳۳	۱۱۰	۱۵۱	۸۲۵
	جمع	۷۸/۱	۸۶/۷	۲۱/۹	۱۳/۳	۱۰۰	۱۰۰

جدول ۵: توزیع فراوانی و درصد مفاهیم دارای بار ارزشی مربوط به زنان و مردان در کتاب فارسی چهار پایه

ردیف	مفاهیم	مرد		زن		مجموع	
		مفهوم	جمله	مفهوم	جمله	مفهوم	جمله
۱	ایمان به خدا و انجام فرایض دینی	۲۵	۱۵۱	۱۵	۴۷	۴۰	۱۹۸
		۶۲/۵	۷۶/۳	۳۷/۵	۲۳/۷	۱۰۰	۱۰۰
۲	مهربانی کردن	۴۷	۱۶۰	۲۴	۷۳	۷۱	۲۳۳
		۶۶/۲	۶۸/۷	۳۳/۸	۳۱/۳	۱۰۰	۱۰۰
۳	کمک و همفکری	۱۵	۷۴	۱۳	۵۸	۲۸	۱۳۳
		۵۳/۶	۵۶/۱	۴۶/۴	۴۳/۹	۱۰۰	۱۰۰
۴	علاقه مندی به مطالعه	۳	۱۲	۸	۲۵	۱۱	۳۷
		۲۷/۳	۳۲/۴	۷۲/۷	۶۷/۶	۱۰۰	۱۰۰
۵	پی بردن به اشتباه	۵	۱۷	۲	۱۹	۸	۳۶
		۶۲/۵	۴۷/۲	۳۷/۵	۵۲/۸	۱۰۰	۱۰۰
۶	ارزنده سازی هنر	۱۴	۵۹	۱	۹	۱۵	۶۸
		۹۳/۳	۸۶/۸	۶/۷	۱۳/۲	۱۰۰	۱۰۰
۷	مسئولیت پذیری	۴	۲۱	۲	۹	۶	۳۰
		۶۶/۷	۷۰	۳۳/۳	۱۳	۱۰۰	۱۰۰
۸	سپاسگزاری	۲۲	۶۰	۵	۱۵	۲۷	۷۵
		۸۱/۵	۸۰	۱۸/۵	۲۰	۱۰۰	۱۰۰
۹	علاقه مندی به علم و دانش	۹	۸۳	۱	۴	۱۰	۸۷
		۹۰	۹۵/۴	۱۰	۴/۶	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	اهمیت دادن به حفظ محیط زیست	۷	۶۱	۶	۱۵	۱۳	۷۶
		۵۳/۸	۸۰/۳	۴۶/۲	۱۹/۷	۱۰۰	۱۰۰
۱۱	انتخاب راه حل غلط	۹	۸۸			۹	۸۸
		۹۰۰	۱۰۰			۱۰۰	۱۰۰
۱۲	به کارگیری هوش	۱۶	۱۰۰	۳	۱۰	۱۹	۱۱۰
		۸۴/۲	۹۰/۹	۱۵/۸	۹/۱	۱۰۰	۱۰۰
۱۳	راستگویی	۹	۳۸	۶	۳۸	۶	۳۸
		۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۴	صفات پهلوانی	۹	۳۲	۶	۴	۱۵	۳۶
		۶۰	۸۸/۹	۴۰	۱۱/۱	۱۰۰	۱۰۰
۱۵	اذیت و آزار تهدید	۶	۳۵			۶	۳۵
		۱۰۰	۱۰۰			۱۰۰	۱۰۰
۱۶	فداکاری و شجاعت	۹	۳۸			۹	۳۸
		۱۰۰	۱۰۰			۱۰۰	۱۰۰
۱۷	صفت های ضد اخلاقی	۱۶	۱۰۱	۹	۶۸	۲۵	۱۶۹
		۶۴	۵۹/۸	۳۶	۴۰/۲	۱۰۰	۱۰۰
۱۸	صفت های اخلاقی خوب	۱۴	۶۵	۵	۱۷	۱۹	۸۲
		۷۳/۷	۷۹/۳	۲۶/۳	۲۰/۷	۱۰۰	۱۰۰
۱۹	متفرقه مثبت	۲۱	۷۱	۱۴	۴۸	۳۵	۱۱۹
		۶۰	۵۹/۷	۴۰	۴۰/۳	۱۰۰	۱۰۰
۲۰	متفرقه منفی	۱۱	۳۸	۸	۴۵	۱۹	۸۳
		۵۷/۹	۴۵/۸	۴۲/۱	۵۴/۲	۱۰۰	۱۰۰
	جمع	۲۶۲	۱۲۶۶	۱۲۹	۵۰۴	۳۹۱	۱۷۷۰
		۶۷	۷۱/۵	۳۳	۲۸/۵	۱۰۰	۱۰۰

ارزنده‌سازی هنر با ۹۳/۳٪ از مفاهیم، سپاسگزاری با ۸۱/۵٪ از مفاهیم، علاقه‌مندی به علم و دانش با ۹۰٪ از مفاهیم، انتخاب راه حل غلط با ۱۰۰٪ از مفاهیم، به کارگیری هوش با ۸۴/۲٪ از مفاهیم، اذیت، آزار و تهدید با ۱۰۰٪ از مفاهیم، فداکاری و شجاعت با ۱۰۰٪ از مفاهیم و صفت‌های اخلاقی خوب با ۷۳/۷٪ از مفاهیم، از جمله مفاهیمی هستند که با اکثریت مطلق و یا نسبی به مردان نسبت داده شده‌اند. در حالی که علاقه‌مندی به مطالعه با ۷۲/۷٪ از مفاهیم و راستگویی با ۱۰۰٪ از مفاهیم، تنها مفاهیم واجد اکثریت در زنان‌اند.

بحث

اکنون و برخلاف تصور رایج، صاحب‌نظران برنامه درسی، مدارس را صرفاً مهد اجرای برنامه درسی رسمی نمی‌دانند (مهرمحمدی، ۱۳۸۱). آنان بر این اعتقادند که مدارس به طور همزمان، به اجرای سه برنامه درسی مبادرت می‌کنند. این سه برنامه عبارتند از برنامه درسی صریح، برنامه درسی پنهان و برنامه درسی پوچ (آیزنر، ۱۹۹۹). برنامه درسی صریح در بردارنده هدفها، محتوا و روشهای مشخص و آشکار است که همان برنامه درسی رسمی است. اما برنامه درسی پنهان و پوچ بدین معناست که دانش‌آموز در جریان اجرای برنامه درسی و گسترش دامنه تجربه‌هایش تحت تأثیر این دو برنامه قرار می‌گیرد. بنابراین کوشش برای هدایت تجربه‌های دانش‌آموزان بدون توجه به این دو برنامه تلاشی ناموفق خواهد بود.

برنامه درسی پنهان از یادگیری‌هایی حکایت می‌کند که در چهارچوب اجرای برنامه درسی تصریح شده و به دلیل حضور در بطن و متن فرهنگ حاکم بر نظام آموزشی، دانش‌آموزان آن را تجربه می‌کنند. تجربه یادگیری که بدین وسیله به دست می‌آید، عمدتاً در قالب مجموعه‌ای از انتظارات و ارزشها تبلور می‌یابد (مهرمحمدی، ۱۳۸۱). در همین راستا چگونگی استفاده از شخصیت زن و مرد در برنامه درسی زبان‌آموزی دوره ابتدایی مورد توجه برنامه‌ریزان قرار گرفته است. آنان با استفاد یکسان از شخصیت زن و مرد قصد داشتند جنبه‌ای از برنامه درسی پنهان را هدایت کنند، اما نتایج پژوهش حاضر نشانگر

بر همین اساس اهمیت دادن به حفظ محیط زیست با ۷۰٪ از مفاهیم، مهربانی کردن با ۷۰/۸٪ از مفاهیم، سپاسگزاری با ۸۳/۳٪ از مفاهیم، ارزنده‌سازی هنر با ۸۵/۷٪ از مفاهیم، به کارگیری هوش با ۱۰۰٪ از مفاهیم، مسؤولیت‌پذیری با ۱۰۰٪ از مفاهیم، رفتارهایی هستند که غالباً به مردان نسبت داده شده‌اند.

در همین حال ایمان به خدا و انجام فرایض دینی با ۷۵٪ از مفاهیم، کمک و همفکری با ۵۷/۱٪ از مفاهیم، علاقه‌مندی به مطالعه با ۱۰۰٪ از مفاهیم و صفت‌های ضداخلاقی با ۵۴/۵٪ از مفاهیم نیز به زنان نسبت داده شده است.

۴) کتاب فارسی پایه چهارم ابتدایی

مفاهیم دارای بار ارزشی نسبت داده شده به زنان و مردان در کتاب سال چهارم (جدول ۴) در شانزده طبقه به شرح زیر قرار گرفت.

بر اساس محتوای جدول ۴، ۱۵۱ مفهوم در قالب ۸۲۵ جمله با توزیع ۷۸/۱٪ از مفاهیم و ۸۶/۷٪ از جمله‌ها در رابطه با مردان و ۲۱/۹٪ از مفاهیم و ۱۳/۳٪ از جمله‌ها در مورد زنان در متن درسهای کتاب فارسی پایه چهارم ابتدایی آورده شده است. همچنین بر اساس اطلاعات جدول مذکور ایمان به خدا و انجام فرایض دینی با ۸۳/۳٪، مهربانی کردن با ۹۰/۹٪، کمک و همفکری با ۱۰۰٪، پی‌بردن به اشتباه با ۱۰۰٪، صفت‌های پهلوانی با ۶۰٪، سپاسگزاری با ۱۰۰٪، علاقه‌مندی به علم و دانش با ۹۰٪، به کارگیری همزمان هوش با ۶۲/۵٪، صفت‌های ضداخلاقی با ۱۰۰٪، صفت‌های اخلاقی خوب با ۷۵٪ در رابطه با مردان حائز اکثریت‌اند.

در حالی که صرفاً علاقه‌مندی به مطالعه با ۶۰٪ مفاهیم در مورد زنان، بیشتر از مردان آورده شده است. بر اساس اطلاعات مندرج در جدول ۵، در کتابهای فارسی چهار پایه دوره ابتدایی، ۳۹۱ مفهوم دارای بار ارزشی به زنان و مردان نسبت داده شده است که این مفاهیم در ۱۷۷۰ جمله مورد شمارش قرار گرفته است که ۶۷٪ از مفاهیم و ۷۱/۵٪ از جمله‌ها در مورد مردان، ۳۳٪ از مفاهیم و ۲۸/۵٪ از جمله‌ها در مورد زنان آورده شده است. در همین راستا، مهربانی کردن با ۶۶/۲٪ از مفاهیم،

عدم موفقیت در این زمینه است.

براساس نتایج به دست آمده مفاهیم متناسب با مردان و زنان (به صورت افعال و یا صفتیایی که دارای بار ارزشی هستند) در کتابهای فارسی پایه‌های اول تا چهارم دوره ابتدایی ۳۹۱ مفهوم‌اند، که ۲۶۲ مفهوم آن به مردان و ۱۲۹ مفهوم آن به زنان نسبت داده شده است. همچنین از مفاهیم مذکور که در قالب ۱۷۷۰ جمله بیان شده است، ۱۲۶۶ جمله در ارتباط با مردان و ۵۰۴ جمله در ارتباط با زنان است و ۵۰۴ جمله در عین حال با مردان و زنان مرتبط است. این در حالی است که در کتاب سال اول ۵۹٪، در کتاب سال دوم ۴۳٪، در کتاب سال سوم ۶۸٪ و در کتاب سال چهارم ۷۸٪ مفاهیم دارای بار ارزشی به مردان نسبت داده شده است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که تناسبی در توجه به نقش زنان و مردان در متون نوشتاری کتابهای مورد بررسی وجود ندارد. به عبارت دیگر، در حالی که مجموعه افعال و صفتیایی متناسب به مردان بسیار بیشتر از زنان است و فراوانی سه طبقه از مفاهیم، انتخاب راه غلط، اذیت، آزار و تهدید، شجاعت و فداکاری برای مردان ۱۰۰٪ است و زنان در این مورد سهمی ندارند، مفهوم راستگویی در ۱۰۰٪ از موارد به زنان نسبت داده شده است و مردان در این طبقه جایگاهی ندارند. بنابراین می‌توان گفت: متون درسهای کتابهای مذکور، بازخوردهای متفاوتی نسبت به رفتار زنان و مردان در کودکان ایجاد خواهند کرد. با توجه به اینکه ۶۷٪ از مفاهیم در قالب ۷۱/۵٪ از جمله‌ها، به مردان اختصاص یافته است و اکثر مفاهیم نیز جنبه مثبت دارند، ایجاد بازخورد مثبت‌تر نسبت به مردان از نتایج پنهان این برنامه خواهد بود.

باید به این نکته نیز توجه داشت که نقش برنامه درسی به عنوان تجربه فردی دانش‌آموز، می‌تواند برای دانش‌آموزان مختلف، متفاوت باشد. این تجربه‌ها تحت تأثیر محیط زندگی دانش‌آموز قرار می‌گیرند و به فعالیتهایی که دارای جنبه‌های بیرونی (مانند فعالیتهای آشکار دانش‌آموز) و جنبه‌های درونی (مثل باورداشتهای اندیشه‌ها و احساسها) هستند منجر می‌شوند (همیلتون، ۱۹۹۶) و برنامه درسی رسمی یکی از این تجربه‌های متعدد به حساب می‌آید.

در پایان پیشنهاد می‌شود تا برنامه‌ریزان فهرستی از

صفتها، افعال و میزان تأکید بر هر مورد را در رابطه با زنان و مردان تهیه کنند و در اختیار مؤلفان کتابهای درسی قرار دهند، تا در تدوین متون مورد توجه قرار گیرد. این کار می‌تواند به مؤلفان کتب درسی کمک کند تا نسبت به ارائه مفاهیم و به تبع آن ایجاد بازخورد مثبت و یا منفی نسبت به جنس در دانش‌آموزان بیشتر توجه کنند.

منابع

- حسینی‌نسب، د. (۱۳۷۳). تحلیل محتوای کتب درسی فارسی و ریاضی دوره ابتدایی. گزارش پژوهشی شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۷۷). راهنمای برنامه‌ریزی درسی آموزشی زبان فارسی دوره ابتدایی. سند برنامه سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش.
- شریفی، ه. (۱۳۷۶). تعیین رویکردها و روشهای آموزشی زبان فارسی در دوره آمادگی و پایه‌های اول و دوم دبستان. گزارش پژوهشی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش.
- شهبازی، و. (۱۳۷۳). بررسی محتوای کتاب‌های درسی اجتماعی و فارسی دوره ابتدایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم.
- مهرمحمدی، م. (۱۳۸۱). برنامه درسی: نظرها، رویکردها و چشم‌اندازها. تهران: به‌نشر.
- نوریان، م. (۱۳۷۹). تحلیل محتوای رسانه‌های آموزشی. تهران: آموزش امیر.
- نوریان، م. (۱۳۸۲). بررسی محتوای کتابهای فارسی دوره ابتدایی. گزارش پژوهشی، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد واحد تهران جنوب.
- هولستی، ال. آر. (۱۳۷۳). تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی. ترجمه ن. سالارزاده امیری، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی (تاریخ انتشار اثر به زبان اصلی ۱۹۹۰).
- Doll, R. (1986). *Curriculum Improvement*. Boston : Allyn & Bacon.
- Eisner, E. (1999). *The educational Imagination*. New York : Macmillan.
- Hamilton, T. (1996). *Curriculum Evaluation*. London : open.
- Hass, J. (1987). *Curriculum Planning*. Massachusetts : Allyn & Bacom Inc.